

Jonas KLIMAVIČIUS

KAS YRA BENDRINĖS KALBOS LEKSIKA?

Sampratos, nuomonės ir prietarai. Žodyno praktika ir teorija. Vartojimo reikmės ir problemos

Čia tėra skatinimas ir kuklus bandymas atsakyti į šį klausimą, ypač į jo atvirkščiąją pusę – kas tikrai nėra, kas negalėtų būti ir veikiausiai nebus bendrinės kalbos leksika. Atsakymo ieškoma skrodžiant šio šimtmečio bendrinės kalbos kūrimo ir plėtojimo nuostatas bei manifestus, ypač stengiantis išsklaidyti gajas paviršutiniškas nuomones ir prietarus, akistata sustatyti “Dabartinės lietuvių kalbos žodyno” teoriją ir praktiką, recenzijas (ir to paties recenzento), bendrinės kalbos vartojimo reikmes ir problemas.

Klausimas, kas yra ar galėtų būti bendrinės kalbos *l e k s i k a*, kilo jau Jonui Jablonskiui pirmojoje norminėje *g r a m a t i k o j e* 1901 m. Atsakymai – teoriniai ir praktiniai – beveik per šimtmetį kito, plėtojosi ir įvairavo, niekada nebuvo visai aiškių, būta net labai klaidingų nuomonių, nepateisinamai optimistinių. Dabar irgi yra skirtingų sampratų, bet gal jau esame tunelio gale. Tai priklausė ir priklauso:

1) Nuo bendrinės kalbos leksikos pavėluoto ir sunkaus darymosi nepalančiomis istorinėmis, tautos telkimosi, valstybės atsikūrimo, kultūrinio gyvenimo ir švietimo sąlygomis; nuo bendrinės kalbos leksikos netolygios, kartais prieštaringos raidos, kurios tam tikrus tarpsnius žymėjo ir tautos istorijos, ir pačios kalbos tarpsniai, net pakopos, įvardyti skirtingais ir tikrai nevienareikšmiais terminais – rašomoji, bendrinė, literatūrinė ir vėl bendrinė; įvardyti skirtingais konstituciniais statusais – valstybinė, okupantų rusų kalbos stelbiama ir gadinama, dabar vėl valstybinė; nuo pačios leksikos prigimties – ji keleriopai judresnė, kaitesnė, atviresnė tarmėms ir skoliniams negu gramatika, ypač bendrinės kalbos užuomazgos ir pradinių tarpsnių labai smarkaus augimo laikotarpiu; nuo mūsų nedidelės, bet įvairiatarmės (daugybė šnektų, didžiuliai skirtumai) ir įvairių dvikalbysčių (per tarmes ir tiesiogiai per bendrinę kalbą) paliestos tautos – tarptarminės ir tarpkalbinės, tarmių ir bendrinės kalbos kolizijos, tokios aiškios Ferdinandui de Saussure’ui (Saussure 1977: 60, 231), mūsų kai kurių kalbininkų yra pražiūrėtos arba atkakliai nepaisomos: atseit tarmės tik turtina, kiek ir kada nori turtina, vos ne automatiškai – beatodairiškai drąsiai formuluojama: žodyno sistema laisva, leksika iš tarmių lengvai įtraukiama į bendrinę kalbą.

2) Nuo bendrinės kalbos leksikos raidos ir jos tarpsnių leksikografinių rezultatų – nuo jų atsispindėjimo ir įtvirtinimo kaip atramos kitai pakopai arba nuo

nespėjimo ar vėlavimo (gal net lemtingo) tai padaryti. Juk jau pasiekę bendrinės (nebe rašomosios) valstybinės kalbos pakopą neturėjome jos žodyno (apskritai jokio visuomenei tinkamesnio, net dvikalbių vos vieną kitą), įtvirtinančio jos normas, tenkinančio reikmes. Žodynų ir žodynininkų tauta neįstengė? Deja, taip, nes buvo nauji, kokybiškai kiti reikalavimai – bendrinės kalbos žodyno. Jo reikalas buvo suprstas, buvo sumanymų ir pasirengimų (atskira tema). Būta ir subjektyvių nepalankių aplinkybių – K.Būgos ankstyva netektis, J.Jablonskio krūvis ne pagal amžių ir sveikatą, naujų jėgų negausa, leksikografinių institucijų silpnumas, jaunumas. Objektiviai bendrinės kalbos teorija mezgėsi nuo gramatikos, sinchroninė kalbotyra buvo siauresnė ir mažiau vertinama už istorinę. Tik nepalankiaisiais 1954 m. išėjo “Dabartinės lietuvių kalbos žodynas” – dabartinės, o ne bendrinės: skirtumas čia ne vien formalus, bet ir faktinis. Ar nėra būdingas ir bendrinei kalbai net lemtingas dalykas, kad pirmiau – 1951 m. išėjo “Tarptautinių žodžių žodynas” – verstinis, nenorminis, neturintis pažymos *ntk.* (neteiktinas), kuri vartojama, nors dar nenuosekliai, nepakankamai, tik 1985 m. “Tarptautinių žodžių žodyne”. Didžiulis nenorminis “Tarptautinių žodžių žodynas” išleistas jau 1936 m., mažesnių būta dar anksčiau. Ar tai nėra viena iš nemenkų priežasčių, kad bendrinė kalba taip apnikta tarptautinių žodžių, kad daugelyje sričių plačiu frontu keletas dešimtmečių jie smarkiai stumia lietuviškus žodžius?

Dabar apie viską iš eilės plačiau.

1.”Jei rašomoje tarmėje stinga kokio žodžio, kuris yra žinomas tiktai iš kitų tarmių, rašytojas turi vartoti tą žodį, vistiek kame jį razdamas; <...>; jei rašytojui yra ž i n o m a, kad jo vartojamas žodis beveik visur k i t a i p bus suprantamas, jis turi kiek galėdamas t a i k i n t i s prie skaitytojų ir visada r ū p i n t i s, kad jį suprastų daugumas” (Jablonskis 1901:60; čia ir kitur citatose išretinimai mano – J.K.). Įžvalgi programa! Nors ne visai viskas mums įžvelgiama: ar rašytojui t u r i būti žinoma, kad jo žodį gal kitaip supras? Turbūt. Jablonskis net nekalba, kas bus, jei žodis bus visai nežinomas: jam dalykas, kad kitaip, klaidingai supras, yra daug svarbesnis. Praktika parodė Jablonskio įžvalgumą.

Kas yra atsidėję nagrinėję, kaip ši programa sekėsi, kaip jos laikytasi rašytojų, įskaitant Jablonskį kaip autorių, vertėją (atskira kalba – kaip žodynininką)? Tyrinėta, bet spragų yra, sintezės tikrai nėra – vyrauja pasidžiūgavimai, kad kas pavyko, bet labai trūksta antitezės – kas ir k o d è l nepavyko. Įkyri begaliniai apmaudavimai, kad kas nepavyko ar nepavyksta, nemąstant – kodėl. Kiek gailauta, dejuota dėl žodžių *tūlas, tāmsta; vėdinas; abúojas, -a!* Bet čia visai tas pat, kas iš *šiauraus vėjo žiemų* krašto dainose ateivėse pasidaręs *siauras vėjas* (Vitkauskas 1975 : 64), taip pat *siūras, siūrus, šiūrus, sraujas* (nors LKŽ XIII aiškinama: 2. “smarkus”), *šveras vėjas*, tik čia žodis (su dainomis) iš tarmės į tarmę atėjęs, ten – į bendrinę kalbą. O kliūta už to paties kelmo “nesuprantama – kitaip suprantama”, todėl iškraipyta, tik tarmėje žodis, o bendrinėje kalboje – reikšmė. Žodžių *šiaurė, šiaurus žiemų* kraštas nesiskolino, nes turi savo, sveti-

mo net nesupranta. Tik dabar lyg ima švisti akys, kad bendrinei kalbai *tūlas, tamsta, vedinas, abuoja*s nebuvo verktinai būtini. Bet taisant vis mokoma, ką tie žodžiai iš tikrųjų reiškia. O yra ir kitas, gal tikresnis pamokymas: neturėti to žodžio savo tarmėje, gerai nepažįsti – nevartok, tarmių žmonių nejuokink!

“Lietuva, rodžias, tik maišelis (*maža*), o kas namas, tai šneka” (Krúonis, LKŽ XI 793). Tarmės, šnektos – turtas, žmonės – žodingi, žodynas – turtingas. Bet jei vargas dėl proto (tarp mažapročių), tai štai vargo yra ir dėl žodžių turto. Kartais tarptarminės (arba platesnės, net visuotinės) reikšmių kolizijos pastebimos, sąmojingai pasiaiškinamos, pvz.: – *Jonai, tėvas nukrito nuo stogo. – Ar sveikas liko? – Sveikas tai sveikas, ale nebgvyvas* Klp (LKŽ VII 498). O žodžio *aplamos* reikšmė “paviršutiniškas; neapdairus, žioplus” DŽ₃ tiesiog užjuokė reikšmę 1. “bendras, visas” DŽ₁, DŽ₂. Laikas rimtai pakalbėti apie perteklinį kalbos turta, kuris neretai yra bendrinėje kalboje stringantis perteklius.

Kartais vieno žodžio tarminės reikšmės bendrinėje kalboje pjaunasi kaip katės maiše. Štai *dōras* DŽ₃ 1.” <...> moralus” ir 2. “tinkamas, geras”: *Doro valgio čia netrūksta. Neturiu doros sveikatos. Ne prieš dora taip sėlsta. Aš dora i* (gerai) *ne žinau*, ir *dorà* 2. “tikimas, gerumas”: *Nebus doros ir rytoj* (oras nepasitaisys). *Kažin ar bus dora su tuo ligoniu* (ar pasveiks). *Į dorą eiti* (riebėti). Tarmėse *doras* (ir *dora* sub.) šitaip labai plačiai vartojami žemaičių, dalies (šiaurės) rytų aukštaičių, net taip: *Nebėr doros nei už tvoros* Pn. *Mano kiaulės neina doron, ir gana* Ut. *Malkų doriškai parsivežt negali* Pc. Tačiau reikšmė “moralus” *dorastarmėse* sunykęs (Sb, Sim, Dkš; JR28, S. Dauk, M. Valanč; *dora* – SD, Grk, Užv), išstumtas barbarizmų (*šėčyras, čys-tas, cnatlyvas, zgdanas, cekavas*, o *nedoras* – ir *šelmis, laidokas (ledokas), kurva*, be to, žodžio *doras* semantikos dalį pasiima *nekaltas, skaistus, tyras, grynas*, žodžio *nedoras* – *ištvirkęs, pasileidęs*. Todėl reikšmės tarmėse ir nesipjauna. Argi šito nereikia matyti, ar tai sunku įžvelgti?

Panašiai reikėtų vertinti žodžius *blōgas* DŽ₃ 3. tarm. “liesas, menkas”, 4. tarm. “silpnas (apie ligonį)” (DŽ₂, DŽ₁ – ne tarm.); *pýkinti* 2. “versti vėmti”; *beįgždžias* 3. prk. “tuščias, neduodantis rezultatų”; *gáuti* 2. “turėti, privalėti”: *Gausi važiuoti į mišką. Gavo daktarą kviesti, pagáuti* “pradėti, suskasti”: *Visi pagavo bėgti* [betgi ir juos *pagavo*]. Ar mums nieko nesako, kad Žemaitė p a t i yra rašiusi: *Per tave g a v a u (t u r é j a u) pats nešti taip toli?*

Čia yra didelė tema, bet jau galima daryti išvadą, kad Jablonskio priesako gana nuosekliai nesilaikyta. Jei š i a n d i e n šie žodžiai jau n e k i t a i p suprantami, tai bent ne visai, ne lengvai, ne visiems suprantami, glumina, trikdė; arba žmonėms nesuprantama, kodėl jie vartojami: kodėl *nieko doro*, o ne *nieko gero*, kodėl *blogas*, o ne *liesas*, kodėl *pykina*, o ne *šleikštu*, kodėl *bergždžias*, o ne *tuščias darbas*, kodėl *gavo bėgti*, o ne *turėjo bėgti*, kodėl *pagavo bėgti*, o ne *ėmė, šoko bėgti*. Tos tarminės reikšmės r a š t u o s e padažnėjusios, žmonės klausia: kodėl? ar tik taip jau vartotina? Žiūrėk, ims kas jau ir pataisys *nieko gero* į *nieko doro* ... Žinoma, tos tarminės reikšmės vieną koją į bendrinę

kalbą įkėlusios, bet yra joje daugiausia knyginės. Šitai dar nėra aptarta, net nėra liesta, todėl tikrai daug kam atrodo paradoksiška, kad tarmybė bendrinėje kalboje virsta knyginio stiliaus faktu. Betgi iš tikrųjų vartojimo statusas iš esmės pasikeičia. Bendrinės kalbos žodyne šitokioms jos “tarmybėms” tikrai geriau tiktų ir tiksliau vartotoją (ypač betarmi) orientuotų pažyma *knyg.*, o ne *tarm.* Ir nereiktų tokių reiškinių paskubomis, beatodairiškai dauginti – jei tarmėse kur yra *p a d ē v ē t a s traktoriukas*, tai šitai yra tik tarmybė, o bendrinėje kalboje – (*pa*)važinėtas.

Bendrinės kalbos žodyne tik e t n o g r a f i z m ū tokias reikšmes pravartu dėti, pvz.: *márška* etnogr. 1. “drobulė pašarui, skiedroms ar šiaip biriems daiktams nešti; ja nešamas kiekis”, 2. dz., ryt. “paklodė”, 3. ryt., dz. “lovatiesė”, 4. dz., ryt. “austinis paklotas”, 5. ryt., dz. “staltiesė”, 6. žem. “rankšluostis”, 7. vak. “nedidelis, dviejų traukiamas tinklas be igerklio, dvibradis”; *skarà* 1. “skraistė moterims galvai, pečiams gaubtis”, 2. žem. “skuduras (ppr. prastas), skarmalas”, 3. žem. “vystyklas”, 4. kuop. žem. “pluoštas”: *Šiomet linų gera skara, skepeta* 1. “nešiojama skara” [štai kaip net aiškinime reikalingas pažymins – *nešiojama!*], 2. ryt. “audeklo skiautė, skuduras (ppr. prastas), mazgotė, pašluostė” (*skarėlė* “mažesnė skara galvai, kaklui apsirišti”, *skepetáité* “skarelė”, o *skepetėlė* 1. “skarelė”, 2. tarm. “audeklo skiautė; nosinė”); *bùtas* 1. “namo dalis iš vieno ar kelių kambarių ir virtuvės”, 2. tarm. “gyvenamasis namas, troba, pirkia”, 3. žem. “bet koks pastatas, trobesys”; *sprāgilas* 1. etnogr. “įrankis javams kulti – prie koto pririšta buožė”, 2. ryt. “to įrankio buožė”, 3. <...>; *spragilinė* 1. dz. “spragilo kotas”, 2. ryt. “spragilo buožė”; *siaustuvė* 1. ryt. “spragilo kotas”, 2. žem. žr. *vystyklas*. Šitaip yra DŽ₃. Tačiau ir “Lietuvių bendrinės kalbos žodynas”, bent kol bendrinė kalba sutvirtės, jos leksika nusistovės, dar galėtų turėti nors kokių tarminių žymių. Be etnografizmų, gal nereiktų vengti ir ryškiausių chrestomatinių pavyzdžių: *skuja* 1. “pušies ar eglės spyglys”, 2. tarm. “pušies šakelė”, 3. tarm. “kankorėžis” [DŽ₁ 2. žr. *kankorėžis*], 4. ryt. “žuvies žvynas” [DŽ₁ 3. žr. *žvynas, sriegas* (žuvies)] DŽ₃ [o DŽ₂ – be tarminių pažymų]; *gróbas* 1. aukšt. “šonkaulis”, 2. žem. “žarna” DŽ₃ [DŽ₁ ir DŽ₂ 1. “šonkaulis”, 2. žem. “žarna”; bet ar *grobas* būtų bendrinės kalbos žodis?]; *sėti* 3. tarm. “sodinti (bulves)” DŽ₃ [iš esmės taip ir DŽ₁, DŽ₂]; *širdingas* 3. tarm. “piktas, staigus” DŽ₃ [DŽ₁, DŽ₂ – ryt.]; *smagùs* 5. žem. “sunkus” [ir DŽ₁; DŽ₂ – 6.]. Ir betarmiam bendrinės kalbos vartotojui, be tam tikros praktinės naudos, tai būtų priminimas, kad bendrinė kalba dygusi ne iš akmenų...

2. “Paprastai sakoma, kad tik didieji rašytojai sukuria rašomąją kalbą, ją sukultūriną, išdailina. Čia daug tiesos. Bet šių dienų gyvenimo tempas nelaukia lėtos nors ir gero rašytojo įtakos. Reikia kalbos kultūros iš šalies, sąmoningos kultūros”, – sakoma pirmajame “Gimtosios kalbos” (GK 1933 1) manifeste “Darbą pradedant”. Anaip tol neatsitiktinis čia yra *kalbos kultūros* terminas, nors ir neekspliciuotas. Faktas yra pastebėtas, minimas, bet nėra išsamiau aptartas ir vertintas. Aiškiai matant šio termino šaknis kaimyninėse tautose, pra-

vartu būtų jį sieti ir su jau minėta Saussure'o bendrinės kalbos kaip kultūros produkto ir tarmių kaip natūralios sferos kolizija (Saussure 1977: 60). „Gimtoji kalba“ todėl pabrėžia nesitenkinanti klaidų taisymu: „Mums nepakanka kapos kalbos taisytojų, bet reikia pačią visuomenę kalbos išmokyti“ (GK 1933 1). Todėl manifeste daugiau ir kalbama apie kultūrinės kalbos išsiugdyimą: „Į kalbą mes žiūrime sociologiškai. Kalba, kaip ir kiti bendrinio gyvenimo reiškiniai, veikiama tų pačių socialinių dėsnių. Dėl to liaudies kalba mums nėra absoliutinis kalbos kultūros mastas [t.y. matas]; iš jos, mūsų nuomone, kultūrinę kalbą galime tik išsiugdyti. Taigi, „Gimtajai kalbai“ rūpės ne tik bendrinės kalbos žmoniškumas [t.y. liaudiškumas?], bet ir kultūrinis jos pažangumas. Kartais visiškai lieko [t.y. atliekamo] kalbos lytingumo [t.y. formų gausumo; o ne seksualumo...] ir žodingumo (gandro vardų!) mes nebranginame“ (GK 1933 2). *Gandro* istorija bendrinėje kalboje yra ne be ambicijų ir su nelengva grynumo problematika. Pavyzdys be jokių šešėlių – pačios kalbos neproblematiškai išspręstas skolinio *grybas* kodifikavimo dalykas į perteklinį turtą nuskiriant veldinius *kremblys* ir *budis* (išsradingam mėginimui išgelbėti bendrinei kalbai žodį *budis* specialesne reikšme „koks nors lakštabudinis grybas“ DŽ₃ nepakanka tarminio pamato – reikia dar ir bendrinės kalbos bent kiek platesnės vartosenos).

Gal pritiktų duoti nors vieną kultūrinės kalbos ugdymosi pavyzdį. Vienas ryškesnių, kai liaudies kalbos žodis ne paprastai perkeliamas į bendrinės kalbos sistemą, o iš jo išsiugdomas reikalingas raiškos vienetas, būtų šis: „Bet, rasi, kas pasakys: *kamšà* neatitinka tiksliai *būnos* sąvokos. Tokį galima atklausti: o *pirmininkas* ir *viršininkas* ar atitiko? Mat, prieš Didįjį karą mūsų žmonės paprastai kalbėdavo apie pjaunamo baro ar dvaro kumečių pirmininką ir piemenų viršininką. Pasakoja, kad panevėžiškiai net per abu ūsus šyptelėję, kai jiems paskyrė pirmąjį apskrities viršininką. Tariamą netikslumo nėra ko baidytis. Žodis, ėmus vartoti, savaime sutiksleja“ (A.S. – GK 1938 26–27). Čia galima tik pridurti: pirma, *pirmininko* reikšmių tarmėse daug daugiau – 2. „<...>, prievaizdas“, 3. „<...>, pirmūnas“, 4. <...>; barvedys“, 5. „piemuo, esantis bandos priekyje“ || „piemuo“, 6. „kas geriausios, pirmos rūšies“ || „pirmo leidimo, geresnis alus“ LKŽ X; antra, *pirmininkas* ir *viršininkas* vartoti mažesnėje Lietuvos dalyje, todėl šyptelėti ne visiems buvę progos; trečia, bendrinėje kalboje reikšmių kolizijos jokios nėra, nes jie čia yra vienareikšmiai (DŽ₃ *pirmininkas* 2. ir 3. yra tarm.).

Sėkmingai pradėtą bendrinės kalbos kultūros tarpsnį nutraukė okupacija ir genocidas.

3. 1953 03 18 duota rinkti DŽ₁ – Stalinas jau ne Kremliuje, bet gal dar ne Mauzoliejuje. Pasirašyta spaudai 1954 05 13. 1990 01 30 data St.Keinys pažymėjo savo „Pratarmę“ DŽ₃ (aš savo maždaug 3 metų darbą baigiau 1988 m. iki atostogų). Nors paskui dar 1992 05 19, 06 17 ir 22 vyko baigiamieji posėdžiai dėl kai kurių semasiologinių žodžių (kurių semantikai svarbi pragmatika). Pasinaudokim būtovės profesoriaus Edvardo Gudavičiaus leidimu kelti klausimą „kas

būtų, jei būtų”. Sakysim, jei šią DŽ kroniką būtų galima pradėti bent 1933 m. (dar ankstesni gal per daug glumintų). Gal tokį 1933 m. DŽ būtų ištikęs LKŽ I₁ ir II₁ likimas, bet jau būtų buvęs bendrinės kalbos žodyno ir faktas, ir mitas – dingstis ir gerai, ir piktai (destis kam) kalbėti. Tiek tos DŽ kronikos pragmatikos požiūriu.

Leksikografinė padėtis 1954 m. tokia: išleisti tik 2 didžiojo LKŽ tomai, nors ir pašalinti iš visuomenės filologinio akiračio; iš specialiosios leksikografijos po karo buvo tik 1949 m. išleistas A. Novodvorskio “Techninis žodynas”, o prieškarinio terminų žodynai buvo tik LKŽ redakcijos parankinėje bibliotekoje. DŽ₁ neturėjo s a v o kartotekos, parengtas iš didžiojo žodyno kartotekos – rengėjų Heraklio žygdarbis, bet ir rengimo esminis trūkumas, nepašalintas iki šiol.

DŽ₁ Įvado §1 (skyrius “Žodyno paskirtis ir apimtis”) skelbia: “<...> be raštų kalbos, plačiai naudotasi ir š n e k a m o s i o s kalbos leksika bei frazeologija. Žodynas <...> turi padėti įsisavinti literatūrinę kalbą, <...> “. §3: “Sutinkamai su praktiniu, norminamuoju Žodyno pobūdžiu, į šį Žodyną įeina: 1) politinės, grožinės ir mokslinės literatūros žodžiai, jei jie nėra per daug specialūs ir jei tai nėra retos, individualios vartosenos žodžiai, 2) liaudies kalbos bei įvairių t a r m i ų ž o d ž i a i, p l a č i a u u ų t i n k a m i literatūroje arba reikalingi kai kurioms sąvokoms reikšti, pvz. *buklus*, *skubrus*, *namiegas* [Žodyno tekste: *skubrus* žr. *skubus*, o DŽ₂ ir DŽ₃ rodo, kad reikšmės skiriasi!]. §4: “Į Žodyną neįeina: 1) siaurai vartojami ir mažai tereikalingi literatūrinei kalbai tarminiai žodžiai, pvz. *šutrus* “karštas” [nors *šutrà* įdėta, *šutnūs* įdėta], *klūkti* “labai prašyti” [nors Žodyno tekste... yra: *klūkti* žem. 1. “po ledu žvejoti, žuvis trankyti”, 2. “labai prašyti, kaulyti” (iš tikrųjų tai ne 2 reikšmės, o homonimai!)). Taigi DŽ₁ tarmybių dėjimo principas – geriau daugiau, tegu pretenduoja į bendrinę kalbą, tegu tarp savęs konkuruoja, laiko egzaminą – kurie “reikalingi”, kurie “mažai tereikalingi”. O “retos, individualios vartosenos žodžiai”, matyt, nėra tokie tarmėse, o tik raštuose. Didžiojo žodyno kartotekos įtaiga akivaizdi. DŽ₁ ne fiksuoja bendrinės kalbos vartoseną, o kuria ją, parūpina jai iš tarmių žodžių net su atsarga, pertekliumi.

Pirmieji DŽ₁ recenzentai irgi ėjo DŽ₁ keliu. Bandė žengti ir dar toliau: “Mums rodos, kad aiškinamajame žodyne turėtų rasti vietos ir retesni dialektizmai, jeigu jie sutinkami grožinės literatūros klasikų kūriniuose. Tuo tarpu Žodyne neras skaitytojas nei žodžių *luinas*, *pylė*, *repukas* ... (Donelaitis), nei (*iš*) *drežėti*, *snopis*... (Žemaitė), nei *atvalka*, *kraiguoti*, (*nu*) *piepti*, *šušėti*... (P. Cvirka), nei *ydas*, *pakinys*, *panuovalis*, *tunkčiai*... (A. Vienuolis), nei *plaitytis*, *priebėga*, *slambyti*, *žiubis*... (I. Simonaitytė), nei daugelio kitų liaudies kalbos žodžių, randamų įžymiųjų lietuvių rašytojų veikaluose” (Grinaveckis 1955: 3). Iš tikrųjų kur nors tuos žodžius klasikų ir įžymiųjų rašytojų skaitytojas turi rasti. Bet ar bendrinės kalbos žodyne, jei tai nėra bendrinės kalbos žodžiai? Argi į d a b a r t i n ė s kalbos žodyną tinka dėti Donelaičio, Žemaitės žodžius? Greitai įsisiūbavusi klasikų raštų tiek akademinė, tiek mokyklinė, tiek masinė leidyba rado gerą išeitį –

pridedamus žodynėlius, į kuriuos vienodai gerai tinka ir tarmybės, ir senžodžiai, ir naujadarai, ir svetimybės.

Tačiau ir po keliolikos metų DŽ₁ (paskui ir DŽ₂) atsak. redaktorius svarsto: “Galima duoti tik tuos [tarminius žodžius], kurie plačiau vartojami grožinėje literatūroje ir šnekamojoje kalboje arba kuriems nėra kitų pakaitalų literatūrinėje kalboje” (Kruopas 1968: 3). Ką reiškia “plačiau vartojami grožinėje literatūroje”? Bent dviejų rašytojų – *luinas* “be ragu, baužas”, *pylė* “antis”, *tunčiai* “tvarsčiai kojoms apsukti”, *slambyti* “vaikštinėti be darbo, trainiotis” – “yra pagrindo dėti”, o vieno rašytojo *snopis* “vėpla, išsižiojėlis” (Žemaitė), *pakinys* “papievis, pabalys” (A. Vienuolis), *žiubis* “laimikis” (I. Simonaitytė) – “būtų per didelis jo [t.y. Žodyno] perkrovimas”. Ir šitokia nuostata apibūdinama kaip išvada: “dialektizmai į LZ [t.y. literatūrinės kalbos žodyną] dėtini ribotai”! Tai priklauso nuo bendrosios žodžių atrankos sampratos, kurią lemia ne tik bendrinės kalbos vartoseną, bet ir idealas: “Juk literatūrinė kalba, realiai imant, yra visuomenės, kultūros, mokslo ir kitiems reikalams skiriamos bendros kalbos idealas. <...>. Ir šnekamojoje-tarminėje, ir grožinės literatūros, ir mokslinėje, ir publicistinėje, ir kitokioje kalboje mes susiduriame su tokiais žodžiais, kurie gali ir nepriklausyti bendrinei vartosenai, literatūrinei kalbai, bet kurie sudaro reikšmingą ir svarbią kalbos žodyninės sudėties dalį, kuri turi daugiau ar mažiau atsispindėti ir LZ (ne tik didžiajame “Lietuvių kalbos žodyne”)” (Kruopas 1968: 3). Čia minima ir “dalis į pasyvią atsargą perėjusių žodžių”, ir dažnos raštų tarmybės. Orientuojamasi į Žodyno vartotojo pragmatinius poreikius: “Kalbos leksinė sistema labai plati, sudėtinga ir griežtai neapibrėžta, tad ir literatūrinės kalbos žodynas turi į tai atsižvelgti. Tikrai taip elgiantis, bus įmanoma, kiek DŽ apimtis leidžia, atspindėti dabartinio laikotarpio lietuvių kalbos leksinę sistemą, į kurią kaip pagrindas įeina ir literatūrinės kalbos leksika” (Kruopas 1968: 3). Taigi bendrinės kalbos leksika čia suprantama kaip gemalas visos kalbos leksikos sistemos išsiose – nesavarankiškas, augantis, neatsiskyres.

Tačiau bendrinės kalbos leksikos atsiskyrimo ir atskyrimo nuo tarminės reikalas ima vis labiau aiškėti: “Žurnalistai, redaktoriai, vertėjai laukia nesulaukia didelio, išsamaus bendrinės lietuvių kalbos sinonimų žodyno. Noriu pabrėžti žodį b e n d r i n ė s, nes prieš dešimt metų pasirodęs trumpas A. Lyberio žodynėlis, kad ir nedidelis, greta literatūrinės kalbos žodžių, teikia nemažą tarmių. Sunku šiandien būtų įdiegti į bendrinę kalbą *spagą, žagą, stičą, geinyti, klūkti* ir panašius sinonimus” (Kirvaitis 1971: 67). Žinoma, tiksliau reikėtų kalbėti ne apie jų įdiegimo sunkumą, bet svarstyti, ar jie reikalingi bendrinei kalbai, ar jiems rastųsi čia bent kokia niša.

4. DŽ₂ – 1972 m. Kiti kalbos ir tautos gyvenimo metai – kiti ir leksikografijos lapai: LKŽ 8 tomai (VIII – 1970 m.), pagal abėcėlę – iki raidės *O* imtinai, tada atrodė pusė žodyno (dabar LKŽ XVII baigiasi žodžiu *valgus*).

DŽ₂ įvado lapai sandara panašūs į DŽ₁, tik pavyzdžiai kiti, jų daug. Tačiau Žodyno tekste pusė pavyzdžių atrodo visai kitaip: vietoj ryt. – žem., vietoj dz. –

ryt.! Vietoj DŽ₁ skyriaus “Žodyno paskirtis ir apimtis” DŽ₂ – tik “Žodyno apimtis” [šitaip ir DŽ₃], bet jau antru sakiniu sakoma ir paskirtis: “<...> tikslas – pateikti dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos žodžius”. Apie tarmybes kalbama plačiai §2: “Kadangi Žodynas yra praktinis, norminamasis, jame pateikiami šių kategorijų žodžiai: <...>; 2) dažniau vartojami [DŽ₁ – plačiau užtinkami] grožinėje literatūroje, publicistikoje, spaudoje ir kitur liaudies šnekamosios kalbos [DŽ₁ tik – liaudies] bei tarmių žodžiai [DŽ₃ – stengiamasi pateikti <...> dažnesnius tarmių žodžius], pvz.: žemaičių tarmės – *atvārslai* “vadelės” [Žodyno tekste – *atvarslai*, šitas pavyzdys likęs ir DŽ₃ įvade], *buklūs* “gudrus” [tekste – be jokios tarminės pažymos aiškinama “gabus, gudrus; klastingas”, DŽ₃ – “gabus, gudrus”, DŽ₁ – 1. “gabus, gudrus, supratingas; klastingas”, 2. tarm. “greit pavargstantis, susergantis; silpnas, ėkštus”; LKŽ I₁ tai yra homonimai – 1 *buklūs* (SD, DP, MP, Mž, Vln, KN, B, RB; M.Valanč; Skr, Btg; taip pat *būklas* BsP; *buklingas* PK, K, P, *buklỹstė* R, Sch) ir 2 *buklūs* 1. “kurs bijo žiemos, šalčio, akių; silpnas, lepus, ėkštus” Prl, Vrn, Žln, Dsm – LKŽ I₂ šita reikšmė perskirta į dvi, o iš 2. “kurs užsikerta kalbėdamas” padaryta homonimas 3 *buklūs*], *šiltis* “stengtis” [tekste – 2 *šiltis*, -*iasi*, *šylėsi* “stengtis, rūpintis” be tarminės pažymos; DŽ₃ – žem.], *žam̃bas* “kampas, skvernas” [tekste – 1. “kampas, kertė”, 2. “skvernas” be tarminės pažymos; taip ir DŽ₃]; rytų aukštaičių – *kūtė* “tvartas” [tekste – *kūtė* žr. *tvartas*; taip ir DŽ₃; žodis vartojamas šiaurinių žem. ir ryt.], *tausoti* “gerbti; taupyti” [tekste – 1. “sergėti, saugoti”, 2. “taupyti” be tarminių pažymų; DŽ₃ – 1. “saikingai eikvoti, taupyti”, 2. “sergėti, saugoti”], *verdėnė* “šaltinis” [tekste – ryt. “trykstantis šaltinis, versmė”; šitas pavyzdys likęs ir DŽ₃ įvade – *verdenė* “šaltinis”, o tekste – ryt. žr. *versmė* 1], *vilgšnas* “drėgnas” [tekste – *vilgšnas*, *vilgšnas* žem. “kiek šlapias, drėgnas”; DŽ₃ – *vilgšnas* žem. “kiek šlapias, drėgnas”]; vakarų aukštaičių – *blįsti* “temti” [tekste – 1. “temti, niauktis”, 2. žem. “dilti, kiurti, skisti”; reikšmė “temti, niauktis” iš vak., LKŽ I₂ duomenimis, vartojamas KzR, daugiau ryt. – Ktk, Klt, Lkm, Švnč, Dglš, Dkšt, taip pat SD], *dagoti* “valyti derlių” [tekste – “imti, valyti derlių” be tarminės pažymos; DŽ₃ – irgi be tarminės pažymos; vartotas lietuvininkų], *sāras* “pašaras” [vartotas vak. pakraščiu, daugiau vakarų dz.; DŽ₃ – nėra]; dzūkų – *dyrėti* “žiūrėti” [tekste – ryt. 1. “žiūrėti, ko nors laukiant, tykant; smaksoti”, 2. “lindėti, tūnoti, būti be darbo”; DŽ₃ – taip pat, bet šnek.; iš tikrųjų yra ryt.], *drengti* “darganoti” [tekste – “šlapdraba lyti, snigti, darganoti” be tarminės pažymos; taip ir DŽ₃; iš tikrųjų vartojamas dz. ir truputį vak., bet įėjęs į bendrinę kalbą], *dudėnti* “kalbėti” [tekste – 4. dz. “kalbėti, šnekėti”; šis pavyzdys likęs ir DŽ₃ įvade], *kūšlas* “žlibas” [tekste – dz. “aklas, žlibas, žabalas, spangas”; DŽ₃ – tarm. “aklas, neprimatantis”; už dz. ploto mažai išeina – siekia Klvr] ir kt.”

Pirmieji DŽ₂ recenzentai entuziastingai pasitiko perteklinį bendrinės kalbos turką: “Įteisinant tarmybes, turtinama literatūrinės kalbos leksika. <...>. <...>. Pateikiant tarmiškus ir liaudies šnekamosios kalbos žodžius, žodyne atlikta milžiniška žodžių atranka, gerai įsiklausius į kasdienę literatūrinės kalbos vartose-

na. Šia prasme žodynas teisingai sprendžia bene pačią sudėtingiausią mūsų laikų praktinę kalbos problemą – literatūrinės kalbos ir tarmių sąveiką” (Grinaveckienė 1973: 5). Iš tikrųjų visai neaišku, kaip norminamasis žodynas gali tą sąveiką spręsti – jis gali tik to vyksmo rezultatus įtvirtinti. Kalbėdama konkrečiai recenzentė šia tema pasako ir teisingų pastabų: “<...> be didelio reikalo bus pakliuvę kai kurie dialektizmai ar šnekamosios kalbos žodžiai”, tačiau į šį dalyką daugiau žiūri stilistikos ir žodyno grynumo požiūriu.

“Svarbiausias Žodyno praturtėjimo šaltinis, be abejo, yra gyvoji liaudies kalba, jos tarmės. Visa tai, kas yra geriausia liaudies kalboje, liejasi į literatūrinę kalbą ir ją turtina naujais žodžiais, posakiais, naujomis išraiškos priemonėmis” (Lyberis 1973: 4). Pavardijus pavyzdžių, kurių dalis tikrai tėra “šaltiniai”, o ne bendrinės kalbos faktai – *aitas* “padauža, nenuorama”, *aipti* “lepti, paikti, išdykti”, *apymauda* “nereikalingas daiktas, kliuvinys”, *aptvarus* “iš visų pusių aptvertas”, vėl reiškiamo viltis: “Gal būt, ne visi šie ir kiti Žodyne pateikiami liaudies šnekamosios kalbos ar tarmių žodžiai jau yra įėję į literatūrinę kalbą, bet jie galės būti jai naudingi kaip kalbos turtinimo šaltinis” (Lyberis 1973: 4).

Pasigirsta vėsesnė gaida: “Atrodo, d a b a r t i n ė s kalbos žodyne galima mažiau dėti pasenusių bei retų tarminių žodžių, tokių kaip: *blenkti, brotis, dulsus, gabužas, gybti, grasmė, grikas, gūdnas, gvoja, iesmė, kauras, kerslas, kivinklis, kliesnas* (= *klien*as?), *kupurna* ir pan.” (Labutis 1973: 2).

Jonas Paulauskas suskaičiavo apie 2000 DŽ₂ tarmybių – “3% su viršum visų žodžių” (Paulauskas 1974: 42). Jis vardija DŽ₁ tarmybes, kurios DŽ₂ “tarmės pažymų neturi” (Paulauskas 1974: 42) ir, priešingai, kurių DŽ₂ jau visai nėra. “Daugiau yra tokių tarminių žodžių, kurių I leidime visi nebuvo, pavyzdžiui, vien prasidedančių raide *d*: *deinauti, dygmuo, dykoji, dylatė, dilikas, dosai, dremžti, drepinti, drežėti, driunyti, dūbla, dūkinuoti, duogas, dvakinti, dvėluoti*” (Paulauskas 1974: 43). J. Paulauskas ieško pagrindo, kodėl tarmybes būtų galima laikyti bendrinės kalbos žodžiais: “Daugelis žodžių su tarmiškomis pažymomis dėl savo specifinių reikšmių galėtų būti laikomi literatūrinės kalbos žodžiais: jie reiškia sąvokas, kurioms pavadinti nėra k i t ū t i n k a m ū literatūrinės kalbos žodžių, pvz.: *amalas* “žaibas be griautinio” [ryt.], *čižas* “prie linų pluošto prilipę spalvai” [ryt.], *guogis* “vestuvėse neprašytas svečias” [ryt.], *goža* “lūžtančių jūros bangų eilė” [1. žem., 2. geogr.], *rytagonė* “gyvulių ganymas nuo saulėtekio iki pusryčių” [ryt., dz.], *samplėšinis* “lininis dvinytas audeklas” [žem.], *paražos* “mėnulio dilimas, delčios pradžia” [žem.], *rūgpienis* “rūgusis pienas” [vak.], *vientulys* “kas vienas, atsiskyręs gyvena, vienišas žmogus” [ryt.]” (Paulauskas 1974: 43). Laimingą pabaigą čia turi tik *goža* – tarmybė, beje, jau DŽ₁ įtvirtinta ir kaip mokslo terminas: 2. geogr. “jūros bangų užlūžimas (gožimas) ant seklumos ar pakrantėje”, ir *rūgpienis* – skaidri formos tarmybė, DŽ₃ jau įgijusi bendrinės kalbos žodžio statusą, kurį tik d a b a r tikrai patvirtina ir vartosena. DŽ₃ jį jau turi ir 2*amalas*, bet gal ne todėl, kad nėra

“kitų tinkamų” – bent jau “kitų” yra: be *amalo*, *amalą krečia* (*meta*) yra ir *rūda* (*rūdį, rūdis*) *krečia* (*meta*). Panašiai manytina ir apie *čižą* (be *čižti* yra ir *žvigt*). Tačiau ir DŽ₃ *vientulys* yra ryt., o bendrinėje kalboje be dvireikšmio *atsiskyrėlio* 1. “vienuolis, atsiskyręs nuo žmonių, asketas”, 2. prk. “žmogus, vengiantis visuomenės, visuomeninio gyvenimo, kas užsidaręs” turi ir už dviprasmių *vientulį* (ir “viengungis”!) aiškesnį, skaidresnį žodį *vienišius* šnek. “kas yra vienas, atsisiskyrėlis” DŽ₃. O *guogis* ir DŽ₃ yra ryt., nes vak. yra *kriukininkas* [žem. ¹*stýrininkas* LKŽ XIII]. Visiškai pagrįsta tam tikros reikšmės tarmybės laikyti ir etnografizmais: *sámpplėšinis* žem. etnogr. “dvinytas lininis, pašukomis atastas audėklas” DŽ₃; *rytāgonė* ryt., dz. etnogr. DŽ₃, nors šio žodžio skaidrumas ir sistemiškumas (plg. *naktigonė* etnogr. DŽ₃) lengvintų jo įėjimą į bendrinę kalbą. To negalima pasakyti apie žem. *pāraižos*, nes tik žemaičiams *pāraižos, pāraiža, paraižai, pāraižis* yra motyvuota: *Kad mėnuo p a r y ž t a, bus paraižos* J (LKŽ IX); ¹*ryžti, -ta, -o* “blankti prieš dylant (apie dangaus šviesulius, ypač mėnulį)”: *Beryžtas mėnuo, kad su saule nesusieina, t.y. eina in tuštumą, dela, jau bilstėja* J (LKŽ XI); *paryžti* “pradėti blankti, dilti (apie dangaus šviesulius)”: *Mėnesį paryžo, mėnesį paėmė delčia* Kos 133 (LKŽ XI). Čia anaip tol ne viskas, ir šito gana. DŽ₃ tikrai nenuoseklus – *paraižos* jau be žem., o ²*ryžti* “virsti delčia, nykti, dilti” su žem. – įdėta vietoj DŽ₂ *paryžti* žem.

J. Paulauskas liko prisiekęs turtinimo riteris, tik labai susirūpinęs tarminių variantų atranka: “Tuo tarpu tarminiai žodžiai buvo (ir tebėra) laikomi lietuvių kalbos t u r t u, p a p i l d a n č i u literatūrinės kalbos žodžių l o b y n a. Dauguma atvejų tai teisingas požiūris. Bet šitaip traktuojant tarmių leksiką, literatūrinėje kalboje atsirado daug variantų, kurie tik išplečia jos žodžių fondą, o leksikos reikšmių fondui nieko neduoda” (Paulauskas 1979: 77). Tikrai reikšminga išvada, bet bendrinės kalbos reikšmių fondo perteklių (ir trūkumą) reikėtų visais atžvilgiais, o ne tik variantų aspektu panagrinėti.

5. Galų gale 1983 m. Antano Lyberio straipsnyje gerai orientuotu pavadinimu “Žodžių atrankos problema “Dabartinės lietuvių kalbos žodyne” trumpai ir aiškiai pasakyta tai, ko seniai reikėjo: “Svarbiausias DŽ žodžių atrankos kriterijus – ž o d ž i ų i š i g a l ė j i m a s, j ų v a r t o j i m o p l a t u m a s literatūrinėje kalboje” (Lyberis 1983: 147–148). Gausiai vardydamas DŽ tarmybės, plačiau neišsigalėjusias bendrinėje kalboje, A. Lyberis nurodo dvi to priežastis: “Žodyno sudarytojų pastangos tuos žodžius paskleisti literatūrinėje kalboje nebuvo sėkmingos. Pagrindinė to priežastis – jų retumas, buvimas kalboje įprastesnių pakaitalų” (Lyberis 1983: 149). Teisinga mintis, kad grožinėje literatūroje tarmybės tik kuria kaimo gyvenimo koloritą, o dalis jų bendrinėje vartosenoje atlieka etnografizmų funkcijas.

Nelaimei, šitos blaivios, tikslios mintys nebuvo išgirstos kolegų DŽ₃ rengėjų. Panašus buvo tik vienas neakademiškai formuluotas, utiruotas pareiškimas: “Pirmiausia iš DŽ reikėtų išmesti nemaža tarmybių ir šiaip retai vartojamų, pasenusių žodžių. Žodžių *audrotie, blįsti, dagoti, keleivystė, laiškus, slasnos,*

slaptė, šaras, tviega, vystas nesupras nė vienas gatvėje užklaustas žmogus” (Kirvaitis 1984: 55).

6. DŽ₃ – 1993 m. Leksikografinė aplinka – LKŽ 15 t., terminų, frazeologijos, sinonimų, antonimų žodynų yra. Atkurta valstybė ir valstybinė kalba gavo žodyną, rengtą nykiausiais sąstingio, dvikalbystės metais, redaguotą atgimimo metais. Tarmybių atranka, deja, nepakitusi, dar sustiprinta literatūros klasikų var-tosena ir žemaičių tarmės turtu: iš 2152 tarmybių – 698 šiaip tarm., 687 žem., 487 ryt., o kiti – 280 (už kompiuterinius skaičius ačiū dr. Vidai Žilinskienei). O pavyzdžiai įvade labai pakeisti.

DŽ₃ vyriausiasis redaktorius St.Keinys savo leksikografiniame credo, sin-chronizuotame su Žodyno baigimu, tarmybių pagausinimą teisina ir net slepia įtaigiais išlygavimais: “Tokių regioninių žodžių vartoja kiekvienas n a t ū r a- l i a i g i m t o s i o s k a l b o s i š m o k ė s žmogus, ypač tie, kurie augo gyvosios (visų pirma, tarminės) kalbos aplinkoje. <...>. Didžioji kalbos leksi-kos dalis nėra visų kalbos vartotojų pažįstama – <...> . <...>. DŽ yra atsiribota nuo siaurai vartojamų žodžių. Tad DŽ pažymas *dz.* (dzūkų), *ryt.* (rytų aukštai-čių), *tarm.* (tarminis), *vak.* (vakarų aukštaičių), *žem.* (žemaičių), taip pat trečia-jame leidime pridėtą pažymą *aukšt.* (aukštaičių), nereikėtų suprasti tiesmukiš-kai. Daug tikresnis rodosi tokių žodžių laikymas siaurėliau vartojamais literatū-rinės kalbos žodžiais (jie būdingi tam tikro literatūrinės kalbos vartojimo arealo ir to arealo išeivių kalbai)” (Keinys 1991: 95). Bendrinės kalbos arealai yra *contradicto in se*. Savo pažiūrą čia savaip pasakysiu iš DŽ₃ tarmybių sudarytu linkėjimu *užsimesti* ir *susibausti tatraip prūnyti* – *be niūkimo, pūpimo, ardos* ir *rarito*, kad *dorai pagynėtųmet nesustumtą* žodyną. *Stipruokit dorai* – *gausit žūti* (žr. *žūti* 3)!

7. Kas toliau? Literatūroje seniai žengti “Trys žingsniai į tautosaką” (Vytau-to Kubiliaus straipsnio pavadinimas – “Pergalė”, 1976, Nr. 10, p. 110–132). Ma-nytina, kad literatūroje žengti ir visi trys žingsniai į liaudies kalbą. Koks bus ketvirtasis norminamosios leksikografijos žingsnis? Semsimės iš bendrinės kal-bos leksikos vis platinančios, gilėjančios srovės ir srautų ar vis dar iš intakų, šaltinių – tarmių? Ar bendrinės kalbos žodynas tikrai “ir toliau turi būti tvarko-mas kaip **lietuvių** kalbos žodynas” (Keinys 1991: 34), liaudies kalbos turtų aruo-das ar kaip **bendrinės** lietuvių kalbos žodynas, šviesuomenės, kultūros (ir tau-tos kultūros paveldo) kalbos žodynas? Ar užteks 50 tūkst. žodžių lizdų, ar siek-sim “bent 80–90 tūkst. žodžių” (Kirvaitis 1984: 54)? Ar nuo DŽ₂ 5% terminų (Kirvaitis 1984: 55) pakilę iki DŽ₃ 8,35 % terminų (V.Žilinskienės skelbtas skai-čius) neturime siekti pasaulinio standarto – 20 % terminų (Kirvaitis 1984: 55)? Iš kur imtume tuos tūkstančius ir procentus? Jie laukia savo įtvirtinimo normi-namajame žodyne kaip sutvirtinimo sakramento. Čia tik pritarti reikėtų ir Kei-nio minčiai: “Ypač svarbu sistemiškiau pateikti su Lietuvos istorija susijusią leksiką (...). Trečiajame DŽ leidime taip pat stengiamasi sistemiškiau pateikti Lietuvos augalų, gyvūnų vardus, žodžius, atspindinčius Lietuvos kraštovaizdį”

(Keinys 1991: 95). Bendrinės kalbos žodynas iš tikrųjų tik tada ir bus b e n d r a s i s (universalusis), kai visų s r i č i ų leksikos būtinąjį minimumą jame ras ne tiek tų sričių specialistai, kiek tokie vartotojai, kuriems reikia iš visur po nemažai – redaktoriai, žurnalistai, mokytojai.

LITERATŪRA

- B – *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum*, darinnen... von I a c o b o B r o d o w s k i j, Praeentore Trempensi. [XVIII amž. pradžios (1713–1744 m.) rankraštis.]
- BsP – *Lietuviškos pasakos yvairios*. Surinko Dr. J. Basanavičius, I–IV dalis, Chicago, 1903–1905.
- S.Dauk– S i m o n a s D a u k a n t a s (1793–1864), jo raštai.
- DP – *Postilla Catholica* ... Per Kūnigą M i k a l o i v D a v k s z a ... iš lėkiszko perguldita... Wilniui Drukarnioi Akademios... 1599.
- DŽ₁ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
- DŽ₂ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mintis, 1972.
- DŽ₃ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- GK – *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1933–1941.
- Grinaveckienė E. 1973: Literatūrinės kalbos aruodas. – *Literatūra ir menas* 6, 5.
- Grinaveckis V., Palionis J., Urbutis V. 1955: Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – *Tiesa* 54, 3–4.
- J – *Litovskij slovar'* A. Juškevič a... 1(1), Sankt Peterburg, 1897; (2), Sankt Peterburg, 1904; (3) [2(1)], Petrograd, 1922.
- Jablonskis J. 1901: Lietuviškos kalbos gramatika. Rašytojams ir skaitytojams vadovėlis. Parašė Petras Kriaušaitis, Tilžėje 1901. – Jablonskis J. *Rinkiniai raštai* 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- JR – *Svotbinė rēda* ... par Antaną Juškėvičę 1870 metų, Kazan', 1880.
- K – *Littauisch-deutsches Wörterbuch* von Friedrich Kurschat, Halle a. S., 1883.
- Keinys S. 1991: "Dabartinės lietuvių kalbos žodynas" ir kalbos normalizacija. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29, 92–98.
- Kirvaitis G. 1971: Laukiame žodynų. – *Kultūros barai* 4, 67–68.
- Kirvaitis G. 1984: Kokį norėtume turėti "Dabartinės lietuvių kalbos žodyną". – *Kultūros barai* 8, 54–57.
- KN – *Kniga Nobaznistes Krikščioniszkos*... antra karta perdrukavota Kiedaynise ... 1653.
- Kos – *Litvanica* ... przez ... A m b r o z e g o K o s s a r z e w s k i e g o. (Rankraštis. Autorius gyveno 1821–1880 m.)
- Krupas J. 1968: Koks turėtų būti literatūrinės kalbos žodynas. – *Literatūra ir menas* 42, 3.
- Labutis V. 1973: Naujas "Dabartinės lietuvių kalbos žodynas". – *Tiesa* 99, 2.
- Lyberis A. 1973: Antrasis žodyno leidimas. – *Tarybinis mokytojas* 19, 4.
- Lyberis A. 1983: Žodžių atrankos problema "Dabartinės lietuvių kalbos žodyne". – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22, 147–154.
- LKŽ I₁ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1, Vilnius, 1941.
- LKŽ I₂ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1, Vilnius: Mintis, 1968.
- LKŽ IX–XVI – *Lietuvių kalbos žodynas* 9, Vilnius: Mintis, 1973; 10–15: Mokslas, 1976, 1978, 1981, 1984, 1986, 1991; 16: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
- MP – *Postilla Lietwyszka* ... Wilniy per J o k u b a M o r k u n a ... Metuose ... 1600.
- Mž – *Mažvydas*, Kaunas, 1922.
- P – J u r g i s P a b r e ž a (1771–1849), jo raštai.
- Paulauskas J. 1974: Aktualios leksikos norminimo problemos ir žodynas. – *Kalbos kultūra*

27, 40–49.

Paulauskas J. 1979: Leksikos variantų norminimas. – *Kalbos kultūra* 37, 77–80.

PK – Polski z Litewskim Katechism ... Málcherá Pietkiewiczá... W Wilnie ... Roku 1598.

R – *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* ... von Philipp Ruhig ... Königsberg ... 1747.

RB – L. J. Rhesa. *Biblia*, ... Tilžeje 1824.

Saussure F. 1977: *Trudy po jazykoznaniju*, Moskva: Progress.

Sch – *Litauisches Lesebuch und Glossar* von August Schleicher, Prag, 1857.

SD – *Dictionarium trium lingvarum*, ... Avctore ... Constantino Szyrwid ... Vilnae, apie 1620, 1642, 1713.

Sim – Simučio patarlių rinkinys (iš visur).

M.Valanč – Motiejus Valančius (1801–1875), jo raštai.

Vitkauskas V. 1975: Iš kur *siauras vėjas*? – *Mūsų kalba* 3, 64.

Vln – Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Luther'schen Erchiridions und der Episteln und Evangelien... Göttingen ... 1882.

WAS IST UNTER DEM WORTSCHATZ DER GEMEINSPRACHE ZU VERSTEHEN

Zusammenfassung

Die Frage, was unter dem Wortschatz der Gemeinsprache zu verstehen sei, wurde 1901 von dem Grundleger der litauischen Schriftsprache Jonas Jablonskis aufgeworfen. Eine Antwort suchten auch 1933 die Redaktoren der Zeitschrift „Gimtoji kalba“ („Muttersprache“), da sie sich mit den Problemen der Gemeinsprache befaßten. Doch erst 1954 erschien „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ („Wörterbuch der litauischen Gegenwartssprache“), dessen Neuauflagen 1972 und 1993 nachfolgten. Die Herausgeber, die Rezensenten, die Forscher schlugen sehr unterschiedliche bzw. widersprüchliche theoretische und praktische Lösungen vor.